

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο συλλογικός αυτός τόμος είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διαδικασίας διεπιστημονικού διαλόγου και εμπεριέχει καταθέσεις επιστημόνων που θεραπεύουν τις κοινωνικές επιστήμες, συνταιριάζοντας αναστοχαστικά τη θεωρητική αναζήτηση με την ερευνητική πράξη. Πολλοί από αυτούς βρίσκονται επιστημονικά στην ωριμότητά τους, άλλοι σχετικά στην αρχή των επιστημονικών τους αναζητήσεων και άλλοι στο ενδιάμεσο. Αυτή η συνύπαρξη, το συνταίριασμα, έχει μεταξύ των άλλων κάτι ελκυστικό, πρωτότυπο, είναι ειλικρινής και έχει κάτι φυσικό, ανεπιτήδευτο. Δείχνει αφενός την ερευνητική πορεία νέων κοινωνικών επιστημόνων και το καταστάλαγμα ωριμότητας των παλαιότερων, ενώ συνοψίζει αφετέρου τα ζητήματα θεωρητικών και ερευνητικών αναζητήσεων των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα.

Αυτός ο συλλογικός τόμος καθρεφτίζει τη σημερινή κατάσταση των θεωρητικών και ερευνητικών αναζητήσεων των κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς. Αυτό το διαπιστώσαμε στην πράξη στο πλαίσιο του Διεθνούς Μεταπτυχιακού (PhD) Θερινού Σχολείου στα Ανώγεια της Κρήτης, που μετράει δεκατρία χρόνια ζωής σε δύο φάσεις: Η πρώτη φάση από το 1994 μέχρι το 2001 και η δεύτερη φάση από το 2002 μέχρι και το 2006. Η δραστηριότητα αυτή έχει γίνει θεσμός και αποτελεί ένα χώρο συνάντησης και έκθεσης των προβληματισμών γύρω από τις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα της κοινωνιολογίας.

Η πρώτη φάση (1994-2001)

Η πρώτη φάση είναι αυτή του Διεθνούς Μεταπτυχιακού (PhD) Θερινού Σχολείου στα Ανώγεια της Κρήτης με γενικό πλαίσιο: *Κουλτούρα, Εκπαίδευση και Κοινωνικός Μετασχηματισμός*. Ενώ αυτό το πλαίσιο παρέμεινε, με την πάροδο του χρόνου στο επίκεντρο των εργασιών τέθηκαν τα «Ζητήματα Θεωρίας και Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες». Στο πλαίσιο των ετήσιων συναντήσεων εκπαίδευσης, στοχασμού και έρευνας, διάρκειας δύο εβδομάδων, ευρωπαϊοί μεταπτυχιακοί φοιτητές (υποψήφιοι διδάκτορες), καθηγητές και ερευνητές από τις κοινωνικές και παιδαγωγικές επιστήμες είχαν την ευκαιρία να συνεργα-

στούν εντατικά στο χώρο του ακαδημαϊκού χωριού του Δήμου Ανωγείων Κρήτης.

Το Διεθνές Μεταπτυχιακό (PhD) Θερινό Σχολείο αποτελεί ένα forum συστηματικής εκπαίδευσης και πρακτικής άσκησης μεταπτυχιακών φοιτητών απ' όλη την Ευρώπη, που προέκυψε ως «αναγκαία» προέκταση του επταετούς (1989-1996) προγράμματος ERASMUS: «Σπουδές στην Ευρωπαϊκή Εκπαίδευση Ενηλίκων», στο οποίο συμμετείχαν 23 Ευρωπαϊκά Πανεπιστήμια, μεταξύ των άλλων και το Πανεπιστήμιο Κρήτης και ειδικότερα το Τμήμα Κοινωνιολογίας.

Από το 1994 μέχρι και το 2001 το Τμήμα μας διοργάνωνε κάθε χρόνο το Διεθνές Μεταπτυχιακό (PhD) Θερινό Σχολείο στα Ανώγεια Κρήτης. Την επιστημονική και συντονιστική ευθύνη είχε ο Σκεύος Παπαϊωάννου από το Τμήμα Κοινωνιολογίας και στην οργάνωση συμμετείχαν αδιάλειπτα μέχρι σήμερα ο Peter Alheit από το Πανεπιστήμιο του Bremen και αργότερα από το Πανεπιστήμιο του Göttingen και για τα τρία πρώτα χρόνια ο Henning Salling Olesen από το Πανεπιστήμιο του Roskilde. Ωστόσο, επιστημονική συνεργασία, με συμμετοχή καθηγητών και μεταπτυχιακών φοιτητών, υπήρξε με πάρα πολλά πανεπιστήμια, περίπου 25, όπως: Göttingen, Bremen, Φρανκφούρτης, Bielefeld, Tampere, Helsinki, Graz, Linköping, Αιγαίου, Γλασκόβης, Sawnsea, Galway, Calabria, Florenz, Leiden, Louvain, London, Aulster, Sevilla κ.ά. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ ότι σχεδόν όλοι οι καθηγητές και ερευνητές συνέβαλαν με την παρουσία και συμμετοχή τους αφιλοκερδώς. Στα οκτώ χρόνια λειτουργίας του Διεθνούς Μεταπτυχιακού (PhD) Θερινού Σχολείου στα Ανώγεια της Κρήτης είχαμε 96 συμμετοχές καθηγητών και ερευνητών και 200 υποψήφιων διδασκτόρων, από τους οποίους πολλοί συμμετείχαν πάνω από μία φορά.

Τα πορίσματα (διαλέξεις, εργασίες μεταπτυχιακών, συμπεράσματα επιτόπιας έρευνας) έχουν δημοσιευτεί σε τέσσερις τόμους, τρεις στα αγγλικά από το Πανεπιστήμιο του Roskilde κι ένας στα ελληνικά από το Πανεπιστήμιο Κρήτης:

1. Sk. Papaioannou, J. From Lauridsen, P. Alheit, H. Salling Olesen (επιμ.), *Education, Culture and Modernisation*, University of Roskilde, 1995.
2. Sk. Papaioannou, J. From Lauridsen, P. Alheit, H. Salling Olesen (επιμ.), *Community, Education and Social Change*, University of Roskilde, 1996.
3. Sk. Papaioannou, J. From Lauridsen, P. Alheit, H. Salling Olesen (επιμ.), *Education, Modernisation and Peripheral Community*, University of Roskilde, 1998.
4. Σκ. Παπαϊωάννου, P. Alheit, H. Salling Olesen (επιμ.), *Κοινωνικός*

Μετασχηματισμός, Εκπαίδευση, Τοπική Κοινωνία, Έκδ. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 1998.

Ο τόπος

Η Κρήτη, λόγω των ιδιαίτερων ιστορικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών ιδιομορφιών της, αποτελεί ένα εξαιρετικό περιβάλλον για να φιλοξενήσει ένα forum ευρωπαϊκής εκπαίδευσης και έρευνας. Τα Ανώγεια, ο τόπος της συνάντησης, είναι ένα χωριό σε υψόμετρο περίπου χιλίων μέτρων, μεταξύ παράδοσης και νεωτερικότητας, όπου η κτηνοτροφία παραμένει, έως και σήμερα, η κύρια απασχόληση των κατοίκων, εξαρτώμενη, όμως, από ένα καθεστώς ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων το οποίο μπορεί να συμβάλλει κατ' αρχήν στη συγκράτηση νέων στην περιοχή και να εξασφαλίζει την επιβίωσή τους, μακροπρόθεσμα ωστόσο υποσκάπτει την τοπική οικονομία και κοινωνία με απρόβλεπτες συνέπειες για το μέλλον. Έτσι, ένας από τους σκοπούς του Διεθνούς Μεταπτυχιακού Θερινού Σχολείου ήταν από την αρχή, π.χ., η ανάλυση και κατανόηση αυτής της ιδιομορφίας, αλλά και η υποστήριξη των κατοίκων σε νέες ιδέες και πρωτοβουλίες τοπικού κοινοτιστικού χαρακτήρα, που να αποσκοπούν σε μια εναλλακτική συνολική κοινωνική ανάπτυξη.

Η ιδέα

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, το Τμήμα μας, κι εγώ προσωπικά, συμμετείχε για επτά χρόνια (1989-1996) ως ενεργό μέλος ενός δικτύου 23 Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων στο πλαίσιο του προγράμματος ERASMUS με θέμα: «Σπουδές στην Ευρωπαϊκή Εκπαίδευση Ενηλίκων». Μετά από πρότασή μας στην ολομέλεια του δικτύου έγινε δεκτή η διοργάνωση στην Κρήτη ενός Διεθνούς Μεταπτυχιακού (PhD) Θερινού Σχολείου από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και τη συμβολή των άλλων μελών.

Η βασική ιδέα του προγράμματος ήταν να συνδέσει τη σοβαρή, απαιτητική ακαδημαϊκή κατάρτιση με τις πραγματικές εμπειρίες μιας συγκεκριμένης ανθρώπινης κοινότητας, η οποία δεν αποτελούσε απλά το χώρο φιλοξενίας, παρατήρησης και έρευνας, αλλά ένα χώρο πράξης, δράσης, με στόχο την πρόκληση ενός δημόσιου διαλόγου που κινητοποιούσε συζητήσεις, προβληματισμούς και αναστοχασμούς στην τοπική κοινωνία. Η συνεύρεση κοινωνικών επιστημόνων από όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές ακαδημαϊκές παραδόσεις και κουλτούρες αποτελούσε εγγύηση για μια ιδιαίτερα ελκυστική, παραγωγική και χρήσιμη δραστηριότητα.

Υπό αυτή την έννοια οι στόχοι αυτού του εγχειρήματος ήταν πολλαπλοί:

- Εκπαιδευτικός για τους συμμετέχοντες: μέσα σε ένα κλίμα εξαιρετικά ευνοϊκό για μάθηση, επικοινωνία, ανταλλαγή και συνεργασία, οι υποψήφιοι διδάκτορες έχουν μια μοναδική ευκαιρία να εκτεθούν στην κρίση, την αξιολόγηση και την αλληλέγγυα βοήθεια ανθρώπων από διάφορες και διαφορετικές επιστημονικές κουλτούρες.
- Ανάπτυξη και ανταλλαγή γνώσεων, εμπειριών και συνεργασιών σε ευρωπαϊκό επίπεδο: η ανταλλαγή γνώσεων, εμπειριών και απόψεων εμπλουτίζει τον ορίζοντα των συμμετεχόντων και πολλές φορές αναπτύσσονται σχέσεις συνεργασίας που διατηρούνται και εκτός του Θερινού Σχολείου.
- Προσφορά σε έλληνες μεταπτυχιακούς και ερευνητές της δυνατότητας να συμμετέχουν σε μια αρκετά υψηλής ποιότητας εκπαιδευτική και ερευνητική διαδικασία με την καθοδήγηση εξαιρετικά σημαντικών συναδέλφων από την Ελλάδα και από άλλες χώρες της Ευρώπης.
- Πρόκληση ερευνητικού ενδιαφέροντος στους ξένους, αλλά και στους Έλληνες για την ελληνική πραγματικότητα.
- Συμβολή σε έναν διεπιστημονικό διάλογο σε σχέση με σημαντικά θέματα των κοινωνικών επιστημών.
- Ανάπτυξη ενός μεταπτυχιακού προγράμματος προς αυτή την κατεύθυνση με τη συμβολή και τη συμπαράσταση των ξένων συναδέλφων.
- Συμβολή στην επίλυση τοπικών προβλημάτων με την εμπλοκή στο Συμπόσιο μελών της τοπικής κοινωνίας και τη συσσώρευση γνώσης διαμέσου της επιτόπιας έρευνας: η διαρκής παρουσία μας στην τοπική κοινωνία κατέστησε το θεσμό ένα οργανικό κομμάτι της τοπικής κοινωνίας με ουσιαστική συμβολή στον δημόσιο διάλογο για τα κοινωνικά προβλήματα της περιοχής. Με την πραγματοποίηση πάνω από σαράντα επιτόπιων ερευνών και την έκδοση τεσσάρων τόμων με τα υλικά, τις συμβολές και τα ερευνητικά ευρήματα θέσαμε στη διάθεση της τοπικής κοινωνίας μια ανεκτίμητη γνώση, που η κατάλληλη χρησιμοποίησή της μπορεί να συμβάλλει θετικά στην κατανόηση και την αντιμετώπιση των προβλημάτων και των προκλήσεων που τίθενται σήμερα.
- Προβολή του τμήματος και του πανεπιστημίου μας σε διεθνές επίπεδο.
- Έμπρακτη σύνδεση πανεπιστημίου και τοπικής κοινωνίας.

Ο διεθνής χαρακτήρας του προγράμματος άνοιξε νέους δρόμους ζωτανής ακαδημαϊκής επικοινωνίας, βοήθησε στη δημιουργία γόνιμων προσωπικών συνεργασιών μεταξύ ευρωπαίων φοιτητών, καθηγητών και ερευνητών και ταυτόχρονα εξασφάλισε την προσέγγιση των θεωρητικών και ερευνητικών προβληματισμών, για κοινωνικά και εκπαιδευτικά θέματα,

από μια ευρωπαϊκή σκοπιά. Όλες οι δραστηριότητες συνοδεύονταν και καθοδηγούνταν από έμπειρους ευρωπαίους επιστήμονες, οι οποίοι παράλληλα ήταν διαθέσιμοι για εντατικές διμερείς συζητήσεις συμβουλευτικού χαρακτήρα γύρω από τα ερευνητικά προγράμματα των υποψήφιων διδασκόντων.

Η επιτυχία των δεκατριών τελευταίων θερινών σχολείων έχει καθιερώσει αυτή τη συγκεκριμένη μορφή εκπαίδευσης ως θεσμό σε ευρωπαϊκό επίπεδο και καθιστά αυτονόητη την επανάληψή του και στο μέλλον. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί εδώ η πρόταση από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης και του Göttingen να αποτελεί το Διεθνές Μεταπτυχιακό Θερινό Σχολείο Υποψήφιων Διδασκόντων οργανικό μέρος του μεταπτυχιακού τους προγράμματος.

Η οργάνωση

Το Διεθνές Μεταπτυχιακό (PhD) Θερινό Σχολείο στα Ανώγεια, διάρκειας δεκατεσσάρων ημερών, είχε ένα γενικό πλαίσιο που αφορούσε στον Κοινωνικό Μετασχηματισμό, με έμφαση στον Πολιτισμό, στην Εκπαίδευση και στις Κοινωνικές Ανισότητες. Με την πάροδο του χρόνου επικεντρώθηκε σε «Ζητήματα Θεωρίας και Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες».

Εκτός από τα διάφορα θέματα που αναλύονταν σε μικρές θεματικές ομάδες εργασίας και στη βάση της παρουσίασης των ερευνητικών προγραμμάτων των διδακτορικών διατριβών των φοιτητών, των συγκεκριμένων ερευνών πεδίου που πραγματοποιούνταν στην τοπική κοινωνία από μικρές ερευνητικές ομάδες φοιτητών και καθηγητών, των διαλέξεων από διεθνούς φήμης επιστήμονες και των πολιτιστικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στη θεωρία και κυρίως στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας.

Κατά την πρώτη εβδομάδα η έμφαση δινόταν στη *βασική κοινωνιολογική θεωρία*, στη *μεθοδολογία για την εκπαιδευτική και την κοινωνική ποιοτική έρευνα* (βιογραφική μέθοδος και εθνομεθοδολογία) και στην παρουσίαση των διδακτορικών διατριβών των φοιτητών.

Κατά τη δεύτερη εβδομάδα διεξάγονταν επιτόπιες έρευνες από μικρές ερευνητικές ομάδες και οι εργασίες αυτές παρουσιάζονταν το πρωί της τελευταίας ημέρας σε ολομέλεια. Το ίδιο βράδυ, σε δημόσια εκδήλωση παρουσιάζονταν τα αποτελέσματα στους κατοίκους των Ανωγείων.

Κάθε βράδυ και καθ' όλη τη διάρκεια του Διεθνούς Μεταπτυχιακού (PhD) Θερινού Σχολείου πραγματοποιούνταν ειδικές διαλέξεις από τους διδάσκοντες.

Επίσης, οι φοιτητές είχαν τη δυνατότητα να συζητήσουν κατ' ιδίαν τα προβλήματα των μεταπτυχιακών/διδακτορικών τους διατριβών με τους διδάσκοντες.

Η βασική ιδέα του προγράμματος, όπως προαναφέρθηκε, ήταν να συνδέσει τη σοβαρή ακαδημαϊκή κατάρτιση με τις πραγματικές εμπειρίες μιας συγκεκριμένης ανθρώπινης κοινότητας. Μέσα δε από την ανάλυση και κατανόηση της ιδιομορφίας των τοπικών κοινωνιών, έγινε προσπάθεια να στηρίξουμε πρωτοβουλίες των κατοίκων που αφορούσαν σε ζητήματα ανάπτυξης, εκπαίδευσης, πολιτισμού και κοινωνικών προβλημάτων.

Η δεύτερη φάση (2002-2006)

Από το 2002 μέχρι σήμερα υπήρξαν ορισμένες αλλαγές στη μορφή, στον τόπο, στη διάρκεια κ.λπ. Το Εντατικό Πρόγραμμα (IP)-Συμπόσιο/Συνέδριο «*Ζητήματα Θεωρίας και Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*», όπως ονομάζεται, σήμερα διαρκεί 4-5 μέρες, γίνεται στο Πανεπιστήμιο στο Ρέθυμνο και συμμετέχουν κυρίως έλληνες φοιτητές (υποψήφιοι διδάκτορες) και καθηγητές και ερευνητές. Επίσης είναι υποχρεωτικό για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές του τμήματός μας.

Κατά βάση στη σημερινή του μορφή διατηρεί την παλιά μορφή της πρώτης βδομάδας: Τα πρωινά λειτουργούν θεματικές ομάδες εργασίας με παρουσιάσεις κυρίως από τους υποψήφιους διδάκτορες των διδακτορικών τους διατριβών, συζήτηση, κριτική και συμβουλευτική, καθώς και εισηγήσεις από τους συμμετέχοντες καθηγητές και ερευνητές στο πλαίσιο των ομάδων εργασίας. Τα απογεύματα οργανώνονται με τη μορφή συνεδρίου στρογγυλά τραπέζια με 2-3 εισηγητές που εισηγούνται σχετικά με μια θεματική. Οι εισηγήσεις γίνονται στην ολομέλεια και είναι ανοιχτές και σε άλλους φοιτητές ή καθηγητές που δεν συμμετέχουν στις ομάδες εργασίας.

Συνεχίζοντας την ακαδημαϊκή παράδοση, που έχει εδραιωθεί ήδη από το 1994 με το Διεθνές Μεταπτυχιακό Θερινό Σχολείο των Ανωγείων («Anogia Summer School»), σκοπεύει στην προώθηση του επιστημονικού διαλόγου σχετικά με ζητήματα που αφορούν στη θεωρία, στη μεθοδολογία και στην πρακτική της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.

Για πρώτη φορά στην Ελλάδα λαμβάνει χώρα επιστημονική δραστηριότητα αυτής της έκτασης και αυτού του χαρακτήρα, που αφορά αποκλειστικά στη θεωρία σε συνδυασμό με τη μεθοδολογία της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, επιχειρώντας να συμβάλει στη συγκρότηση μιας κοινότητας διαλόγου ανάμεσα σε επιστήμονες-εκπροσώπους διαφορετικών επιστημονικών και ερευνητικών αντικειμένων και παραδειγμάτων.

Το Εντατικό Πρόγραμμα (IP)-Συμπόσιο/Συνέδριο φιλοδοξεί να παρά-

σχει τη δυνατότητα ανακοίνωσης και γνωστοποίησης ερευνητικών εγχειρημάτων που λαμβάνουν χώρα στον ελληνικό χώρο, εντάσσοντάς τα, ωστόσο, στη διεθνή επιστημονική συζήτηση και σε προβληματισμό. Σ' αυτό αποσκοπεί η συμμετοχή στις εργασίες του Συνεδρίου και επιστημόνων με εμπειρίες από διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες.

Κατά τη δεύτερη αυτή φάση των τελευταίων πέντε ετών ο αριθμός συμμετοχών ξεπέρασε τους 280 υποψήφιους διδάκτορες, καθηγητές και ερευνητές.

Ο συλλογικός αυτός τόμος περιλαμβάνει, εκτός από την εισαγωγή, που προηγήθηκε, έξι θεματικές ενότητες, οι οποίες στηρίζονται εν μέρει στις εργασίες του *Εντακτικού Συμποσίου/Συνεδρίου για υποψήφιους διδάκτορες με θέμα: «Ζητήματα Θεωρίας και Μεθοδολογίας της Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες»*, ωστόσο αποτελούν επεξεργασμένη μορφή ειδικά για τον παρόντα συλλογικό τόμο.

Η πρώτη θεματική ενότητα περιλαμβάνει εννέα εργασίες σχετικά με *Μεθοδολογικά ζητήματα της ποιοτικής έρευνας*.

Ο επιμελητής της έκδοσης Σκεύος Παπαϊωάννου στο κείμενό του με τίτλο *Ο ρόλος της εργασίας στη βιογραφία και τα σχέδια ζωής των ανθρώπων. Κοινωνική διάγνωση και η σημασία της κρίσης και της κριτικής*, το οποίο ανοίγει τον συλλογικό τόμο, ισχυρίζεται ότι παρ' όλες τις μεταβολές που σαφέστατα έχουν επέλθει σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, εννοώντας τη γνωστή θέση περί περάσματος από τη βιομηχανική στη μετα-βιομηχανική κοινωνία, είναι αδύνατον να θεωρήσουμε ότι η κεντρική σημασία της εργασίας έχει απαλειφθεί.

Συνοψίζοντας τις διάφορες εννοιακές και πολιτικές μεταβολές του φαινομένου της νεωτερικότητας, ο συγγραφέας διατείνεται ότι δεν μπορούμε να φανταστούμε μια κοινωνική κατάσταση χωρίς εργασία, τόσο στο συλλογικό όσο και στο ατομικό επίπεδο, και αυτό ανεξάρτητα με τη μορφή και το χαρακτήρα που μπορεί να έχει η εργασία. Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι η εργασία αποτελεί τον βασικό πυλώνα γύρω από τον οποίο δομείται η ατομική βιογραφία και τα σχέδια ζωής των υποκειμένων, στο βαθμό που συνεχίζει να αποτελεί βασική ανθρώπινη δραστηριότητα για την εξασφάλιση των όρων ύπαρξης, για την εύρεση νοήματος στη ζωή, αλλά και για τη διαμόρφωση κοινωνικής ένταξης και συνείδησης, δηλαδή ταυτότητας.

Η Άννα Λυδάκη στη συνεισφορά της με τίτλο *Η ποιοτική προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων. Θεωρία και πράξη (ή πράξη και θεωρία:)* επισημαίνει μια επιστημολογική και μεθοδολογική στροφή στις κοινωνικές επιστήμες στην Ελλάδα, η οποία αφορά, ειδικότερα τα τελευταία χρόνια, τη χρήση ποιοτικών μεθόδων έρευνας και μάλιστα πολύ συχνά σε

συνδυασμό με τις ποσοτικές. Σύμφωνα με τη Λυδία, αυτή η τάση προβληματοποιεί το κυρίαρχο παράδειγμα του θετικισμού και διακηρύσσει την επιστροφή στα ίδια τα κοινωνικά φαινόμενα και τη διαλεκτική σχέση θεωρίας και εμπειρικών δεδομένων. Σε αυτό το πλαίσιο, η επιτόπια ποιοτική μελέτη, με συμμετοχική παρατήρηση, μη δομημένες συνεντεύξεις και αφηγήσεις ζωής, συνελάγεται την επικοινωνία και την επαφή του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνάς του και τη δημιουργία σχέσης μαζί τους για να μπορέσει να κατανοήσει τις ερμηνευτικές προκείμενες και τις αντιλήψεις των ανθρώπων.

Για τη συγγραφέα, η προσωπική εμπειρία, το άμεσο και συγκεκριμένο που βιώνει ο ερευνητής στη σχέση του με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, τα δεδομένα τα οποία συλλέγει και η ερμηνεία τους με βάση τη σημασία και τα νοήματα που τους αποδίδουν οι ίδιοι οι ερευνώμενοι αποτελούν τη βάση μιας ποιοτικής έρευνας. Τα στοιχεία αυτά, σε συνεχή διάλογο με γενικές έννοιες, υπάγονται σε κατηγορίες για τη διατύπωση μιας θεωρίας που αφορά τη συγκεκριμένη ομάδα και πιθανόν να είναι συμβατή και με άλλες. Στη συγκεκριμένη συνεισφορά, γίνεται αναφορά στο φιλοσοφικό υπόβαθρο των ερμηνευτικών προσεγγίσεων της κοινωνικής πραγματικότητας, παρουσιάζεται ο τρόπος διεξαγωγής μιας επιτόπιας ποιοτικής έρευνας και συζητούνται τα προβλήματα τα οποία προκύπτουν σ' αυτές τις μελέτες με στοιχεία και παραδείγματα από σχετική έρευνα στους Τσιγγάνους της Αγίας Βαρβάρας.

Ο Γιώργος Τσιώλης στο κείμενό του με τίτλο *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές ανασυγκροτήσεις* επικεντρώνεται στη βιογραφική προσέγγιση και τονίζει ότι μετά από μια ιδιόμορφη πορεία στο χώρο της κοινωνικής έρευνας η βιογραφική προσέγγιση γνωρίζει κατά τις τελευταίες δεκαετίες ένα αυξημένο ενδιαφέρον. Ο Τσιώλης ισχυρίζεται ότι σε διαφορετικές γνωστικές πειθαρχίες, όπως η κοινωνιολογία, η κοινωνική ψυχολογία, η κοινωνική ανθρωπολογία και η ιστοριογραφία, οι βιογραφικές αφηγήσεις εκλαμβάνονται ως σημαντικές πηγές δεδομένων. Ειδικότερα, οι βιογραφικές μαρτυρίες και οι αφηγήσεις λογίζονται ως προνομιακός «τόπος» για τη διερεύνηση και την κατανόηση της ανθρώπινης βιωμένης εμπειρίας.

Ο συγγραφέας καταδεικνύει ότι η αύξηση του ενδιαφέροντος για τις βιογραφίες ως ερευνητικό «υλικό» επιβάλλει τον μεθοδολογικό αναστοχασμό ως προς την «υπόσταση» των βιογραφιών και των βιογραφικών αυτοπαραρουσιάσεων. Σ' αυτό τον μεθοδολογικό αναστοχασμό επικεντρώνεται η συνεισφορά, η οποία διερευνά το κεντρικό ερώτημα: *Τι είδους «πραγματικότητες» μπορούμε να ανιχνεύσουμε ή να ανασυγκροτήσουμε μέσα από ή μέσα στις ιδιαίτερες αυτές μορφές αυτο-ορισμού που συνιστούν οι βιογραφικές αυτοπαραρουσιάσεις;* Το προηγούμενο ερώτημα είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιατί ανάλογα με την απάντηση σ' αυτό προσδιορίζεται τόσο η ερευ-

νητική στόχευση όσο και η ερευνητική στρατηγική. Για να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα, ο συγγραφέας εκθέτει αντιθετικές τοποθετήσεις από τη σχετική συζήτηση, κυρίως στον γερμανόφωνο χώρο και παραθέτει μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση της πορείας της βιογραφικής έρευνας στην κοινωνιολογία.

Ο Μανόλης Τζανάκης και ο Μάνος Σαββάκης στο κοινό τους κείμενο με τίτλο *Ο ερευνητικός εαυτός ως πηγή γνώσης στην ποιοτική κοινωνιολογική έρευνα* ισχυρίζονται ότι η είσοδος στο πεδίο έρευνας αποτελεί μια ευκαιρία για παρατήρηση της δομής και των ιδιοτήτων του πεδίου, ειδικότερα στις ποιοτικά προσανατολισμένες κοινωνικές έρευνες. Για τους συγγραφείς είναι σαφές ότι διαμέσου της διαδικασίας της αρχικής ερευνητικής προσέγγισης ενός κοινωνικού χώρου, ειδικότερα στις περιπτώσεις που απαιτείται η φυσική παρουσία του ερευνητή/τριας, αποκαλύπτονται δομικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες του χώρου αυτού.

Η βασική θέση του κειμένου είναι ότι πολύ συχνά αυτή η σημαντική δυνατότητα τείνει να υποβαθμίζεται και να παραγνωρίζεται από μια αποκλειστικά «τεχνική» προσέγγιση της διαδικασίας εισόδου στο πεδίο έρευνας. Έτσι, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι παρατηρώντας τον Άλλο γνωρίζεις τον εαυτό σου. Προχωρώντας το συλλογισμό τους, αντιστρέφουν αυτή τη θέση και ισχυρίζονται ότι παρατηρώντας τον τρόπο που εισέρχεται ο ερευνητής/τρια στο πεδίο έρευνας, τη δυναμική και την υποδοχή του πεδίου *per se*, τον εαυτό που «κατασκευάζεται» διαμέσου της αλληλεπίδρασης ερευνητή/τριας ερευνόμενου/ης, «αποκαλύπτεται» η δυνατότητα γνώσης του Άλλου μέσα από την κατάδειξη ορισμένων στοιχείων της δομής του υπό διερεύνηση κοινωνικού χώρου.

Η Νικολέτα Ράτσικα στο κείμενό της με τίτλο *Αφηγηματική μέθοδος: Περιληπτική επισκόπηση διαφορετικών προσεγγίσεων και μοντέλων ανάλυσης* ισχυρίζεται ότι προκειμένου να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι διαφορετικές μέθοδοι ανάλυσης, θα πρέπει κανείς να επικεντρώσει την προσοχή του στα προβλήματα αναπαράστασης και επαναδόμησης των ιστοριών και των εμπειριών. Για τη συγγραφέα, οι ποιοτικοί ερευνητές συχνά επιδιώκουν να απεικονίσουν την εμπειρία των άλλων, αλλά υποτιμούν το πρόβλημα της αναπαράστασης. Αυτό σημαίνει ότι οι κοινωνικοί ερευνητές κατασκευάζουν την πραγματικότητα με τους νέους τρόπους, με τη σκέψη, και αυτό είναι το πρώτο επίπεδο αναπαράστασης. Στη συνέχεια έρχεται η αφήγηση και η παρουσίαση/απόδοση ενός προσωπικού αφηγήματος.

Σύμφωνα με τη συγγραφέα, τα γεγονότα αναπαριστούνται και παρουσιάζονται σε έναν ακροατή και περιγράφονται με ένα τρόπο που καθιστά σαφή την ερμηνεία του αφηγητή για τα γεγονότα. Κατά αυτό τον τρόπο, στην αφήγηση, υπάρχει ένα αναπόφευκτο χάσμα μεταξύ της εμπειρίας

όπως την έζησε ο αφηγητής και οποιασδήποτε προσπάθειας μετάδοσης αυτής της εμπειρίας. Υπό αυτή την έννοια, η ιστορία είναι πάντα μια συν-συγγραφή που προκύπτει είτε άμεσα αποσπώμενη από μια συνέντευξη είτε έμμεσα από την αναπαράσταση που κάνει ο ερευνητής, μεταφέροντας το λόγο άλλων. Τελικά –και αυτή είναι η κεντρική θέση του κειμένου– και ο αφηγητής συμμετέχει σε μια επανεκφορά και διαμεσολάβηση των γεγονότων και συνεισφέρει στη δημιουργία μιας, ούτως ειπείν, πολλαπλότητας της αφήγησης.

Η Βασιλεία Παπαδάκη και η Ελένη Παπαδάκη στο κοινό τους κείμενο με τίτλο *Παρουσίαση της μεθόδου ανάλυσης γραπτής αφήγησης* (Nygren & Blom, 2001) – Ένα παράδειγμα παρουσιάζουν την εφαρμογή της μεθόδου ανάλυσης σύντομων γραπτών αφηγήσεων που δημιουργήθηκε από τους ερευνητές Nygren & Blom (2001). Η συγκεκριμένη μέθοδος βασίστηκε στην ερμηνευτική θεωρία του Paul Ricoeur (1976) και αξιοποίησε στοιχεία από τη μέθοδο ανάλυσης προφορικών αφηγήσεων που αναπτύχθηκε από το Τμήμα Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου του Umeå (Åström κ.α., 1993). Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι η γραπτή αφήγηση συνιστά ένα ερμηνευτικό βήμα που αλλάζει την ποιότητα των στοιχείων για τον αναλυτή κατά ένα γόνιμο τρόπο.

Οι γραπτές αφηγήσεις μιας ομοιογενούς ομάδας επικεντρώνονται περισσότερο στον τρόπο που ο αφηγητής ορίζει και κατανοεί ένα γεγονός. Αυτό επιτυγχάνεται ζητώντας από τους ερωτώμενους να γράψουν την ιστορία και έπειτα να κάνουν μια αρχική ερμηνεία όσων έχουν γράψει. Ακολουθώντας αυτή τη λογική, στη συνεισφορά, παρουσιάζεται το παράδειγμα ανάλυσης σύντομων γραπτών αφηγήσεων δύο κοινωνικών λειτουργών, από τους οποίους ζητήθηκε να γράψουν μια ιστορία για ένα δίλημμα που βίωσαν στην επαγγελματική τους ζωή. Το συγκεκριμένο δίλημμα αφορούσε στην επιλογή εργασίας: η μία αφηγήτρια έπρεπε να διαλέξει ανάμεσα σε δύο θέσεις εργασίας και η άλλη ανάμεσα σε μία απαιτητική εργασία στην εκπαίδευση της Κοινωνικής Εργασίας και την ανεργία.

Ο Γιάννης Ζαϊμάκης στο κείμενό του με τίτλο *Βιογραφία, υποκουλτούρα και αντίσταση* διατείνεται ότι η σημασία της βιογραφικής προσέγγισης έγκειται στο γεγονός ότι δίνει φωνή σε υποκείμενα και κοινωνικές ομάδες που δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά από την επίσημη έρευνα. Ταυτόχρονα, εξαιρεί την ιστορικότητα και τη δημιουργικότητα της μεθόδου, η οποία συνεισφέρει με αυτό τον τρόπο στην πληρέστερη κατανόηση της διαδικασίας κοινωνικής εξέλιξης. Σύμφωνα με το συγγραφέα, η βιογραφική προσέγγιση και η προσήλωση στους βιωματικούς κοινωνικούς κόσμους αναδύθηκε ως επιστημονικός αντίλογος απέναντι σε μια μονοσήμαντη θετικιστική λογική. Ως εκ τούτου, κατηγορήθηκε ως ένα αντικείμενο που ακροβατούσε ανάμεσα στην επιστήμη και την τέχνη, στο ψυχολογικό και το κοινω-

νικό και εστιαζόταν σε επιφαινόμενα της κοινωνικής ζωής, τα οποία δεν έχουν θέση σε μια σοβαρή κοινωνιολογία.

Η κεντρική θέση της συνεισφοράς είναι ότι, παρ' όλη την κριτική, η βιογραφία κατάφερε, εντέλει, να κρατήσει μια θέση στις αναγνωρισμένες μεθοδολογικές πρακτικές της κοινωνιολογικής έρευνας, η οποία προσιδιάζει σε αυτό που ο Mills θα ονόμαζε άσκηση της κοινωνιολογικής φαντασίας. Υπό αυτό το πρίσμα, ο συγγραφέας πραγματεύεται το ζήτημα της αντίστασης στην ηγεμονική και γονεϊκή κουλτούρα έτσι όπως εκφράζεται μέσα από το φαινόμενο της υποκουλτούρας. Με άλλα λόγια, διερευνά το ρόλο της βιογραφίας στην προοπτική μιας μεθοδολογικής στρατηγικής, η οποία επαναφέρει το υποκείμενο στο προσκήνιο της επιστημονικής σκέψης και ανοίγει το δρόμο στη μελέτη ορισμένων απρόσιτων κοινωνικών χώρων, όπως είναι οι νεανικές υποκουλτούρες.

Ο Παύλος Πανταζής στο κείμενό του με τίτλο *Συγκλίσεις μεταξύ βιογραφικής προσέγγισης και Κριτικής Ψυχολογίας*. Ορισμένες μεθοδολογικές παρατηρήσεις συζητάει την έννοια της ατομικότητας και της υποκειμενικότητας σε σχέση με την κοινωνικότητα τόσο στο πλαίσιο της βιογραφικής έρευνας όσο και σε εκείνο της (κριτικής) ψυχολογίας. Συνάμα, αναλύει τόσο τις θεωρητικές όσο και τις πρακτικές τους χρήσεις στο ένα και στο άλλο πεδίο. Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι η βιογραφική προσέγγιση αντιπροσωπεύει τη στροφή του θεωρητικού και πρακτικού ενδιαφέροντος των κοινωνικών ερευνητών προς τις κοινωνικές σχέσεις και τους τρόπους οικειοποίησής τους από το άτομο. Με άλλα λόγια, σηματοδοτεί μια επιστημολογική στροφή προς το ιδιαίτερο, το μοναδικό, το ιδιογραφικό και το ποιοτικό.

Για το συγγραφέα, η βιογραφική προσέγγιση αποτελεί ουσιαστικά τη σύζευξη του υποκειμενικού με το αντικειμενικό και αποδίδει έμφαση στους τρόπους με τους οποίους τα άτομα ενσαρκώνουν, βιώνουν, συμβολοποιούν, ιδιοποιούνται και μεταμορφώνουν σε ψυχικές πραγματικότητες το σύνολο των κοινωνικών τους σχέσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, το κείμενο, καταληκτικά, υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι ιστορία και αυτή η ιστορία προσεγγίζεται εναργέστερα με τη χρήση της βιογραφικής μεθόδου.

Η Γαβριέλα Ασπράκη στο κείμενό της με τίτλο *Ενήμερη συγκατάθεση: Συζήτηση περί επαγγελματικής ηθικής και δεοντολογίας* μεταφέρει τον δημόσιο προβληματισμό ότι η επιστημονική έρευνα μπορεί να προκαλέσει μεγάλη βλάβη στο υποκείμενο και άρα πρέπει να διέπεται από κανόνες δεοντολογίας. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, ο όρος της ενήμερης συγκατάθεσης έχει αποτελέσει τον ακρογωνιαίο λίθο της δεοντολογικής πρακτικής στις επιστήμες που ασχολούνται με τον άνθρωπο. Η συγγραφέας επισημαίνει ότι στην Ελλάδα ο αντίστοιχος προβληματισμός μόλις τώρα αρχίζει να αρθρώνεται στους κύκλους των κοινωνικών επιστημόνων, αλλά

απέχει πολύ από τη μορφή του επίσημου, δημόσιου, ανοιχτού και καταγεγραμμένου επιστημονικού διαλόγου που διαπιστώνουμε για τη Βόρεια Ευρώπη και τις ΗΠΑ.

Έτσι, επιχειρεί να αναπτύξει αυτό τον προβληματισμό εξετάζοντας κριτικά την έννοια της ενήμερης συγκατάθεσης (informed consent). Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι η ηθική στάση του κοινωνικού επιστήμονα οφείλει να προέρχεται αφενός από τη σταθερή δέσμευση του επιστήμονα στις προσωπικές του ηθικές αρχές και αφετέρου από τις διεθνώς αναγνωρισμένες αρχές δικαιωμάτων του ανθρώπου. Υπό αυτή την έννοια, σύμφωνα με τη συγγραφέα, αυτά τα επιστημονικά κείμενα, ακόμη και αν βρίσκονται σε διαρκή αναθεώρηση και επαναδιαπραγμάτευση, είναι μάλλον καταδικασμένα να ακολουθούν παρά να προβλέπουν τα ηθικά και δεοντολογικά διλήμματα κάθε εποχής και πολιτισμικού πλαισίου.

Η ενότητα *Μεθοδολογικά ζητήματα της ποιοτικής έρευνας* εξαιρεί τη σημαντικότητα και την επιστημονική αυτονομία της βιογραφικής προσέγγισης ως διακριτής μεθοδολογικής στρατηγικής στο χώρο της ποιοτικής κοινωνικής έρευνας. Επίσης, αυτή η πρώτη ενότητα του συλλογικού τόμου μέσα από την αναφορά σε συγκεκριμένα εμπειρικά παραδείγματα συζητάει ευρύτερα επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα, ασκεί κριτική στις παραδοχές του θετικισμού και τονίζει τη σημασία του επιστημονικού αναστοχασμού ως κεντρικού μεθοδολογικού διαβήματος των ερευνών ποιοτικού χαρακτήρα.

Η *δεύτερη θεματική ενότητα* περιλαμβάνει τέσσερις εργασίες σχετικά με *Επιστημολογικά ζητήματα των κοινωνικών επιστημών*.

Ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης στο κείμενό του με τίτλο *Προβλήματα μιας θεωρίας των αξιών στη νεωτερικότητα. Μερικά επιστημολογικά προβλήματα* θεωρεί ότι η ανάπτυξη μιας περιεχομενικής, αξιολογικά προσανατολισμένης θεωρίας των κοινωνικών επιστημών είναι αδιαχώριστη από εκτιμήσεις που αφορούν στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και στις μορφές εξέλιξης του σύγχρονου κόσμου. Έτσι, η ανάδειξη των καιρίων προβλημάτων της σημερινής ανθρωπότητας, όπως είναι η εξασφάλιση επιβίωσης, η αντιμετώπιση των απειλών για το περιβάλλον, ο πόλεμος ή η πείνα, επιτρέπει τον εντοπισμό δεσμευτικών κριτηρίων για τον τρόπο οργάνωσης των κοινωνιών και των μεταξύ τους σχέσεων. Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι κάθε προσπάθεια ανάπτυξης μιας περιεχομενικής, αξιολογικά φορτισμένης κριτικής επιστημολογίας για τον σύγχρονο κόσμο έχει στο κέντρο του προβληματισμού της το στοιχείο της κρίσης των κοινωνικών σχέσεων η οποία συστηματικά αναπαράγεται στον κόσμο αυτό.

Υπό αυτή την έννοια, επιστημολογικό αντικείμενο είναι ο τύπος αυτής της κρίσης. Άρα μια κριτική θεωρία των κοινωνικών επιστημών για τη

σύγχρονη εποχή θα πρέπει να ξαναστοχαστεί το κριτικό καντιανό/διαλεκτικό θέμα της σχέσης κανόνα και ελευθερίας, ρύθμισης και αυτονομίας και την πρακτική υπέρβαση της αντινομίας μεταξύ των στοιχείων αυτών ως νέα σχέση με την πολιτική, ως αναζήτηση, αντί της ισορροπίας που προκύπτει βάσει δεδομένων μέσων δράσης και δεδομένων προτιμήσεων, του προσδιορισμού και της θεσμοποίησης φορέων που θα εξασφαλίζουν δικαιοσύνη, ελευθερία και αξιοπρέπεια ως αντικείμενα και ως όρους της αυτόνομης δράσης.

Η Αλίκη Λαβράνου στο κείμενό της με τίτλο *Ιστορισμός και φορμαλισμός στις κοινωνικές επιστήμες: Η προβληματική του «πρώιμου» ιστορισμού* συζητάει την προβληματική πάνω σε ζητήματα θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών και ανατρέχει σε δύο θεωρητικές παραδόσεις, που κατ' αρχάς θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κανονιστική-φορμαλιστική και σχετικιστική-ιστοριστική αντιστοίχως. Επιχειρεί να διατυπώσει τα προβλήματα θεμελίωσης και τις προϋποθέσεις της «επίλυσης» τους αναστοχαζόμενη τον τρόπο συγκρότησής τους ως αντίπαλων θεωρητικών υποδειγμάτων, τα αδιέξοδα και τις αντινομίες στα οποία οδηγούνται, αλλά και τις αναγκαίες μεταβάσεις που επιτελούνται –ακριβώς λόγω των αντινομιών– από το ένα θεωρητικό υπόδειγμα στο άλλο.

Η συνεισφορά επικεντρώνεται στο υπόδειγμα του «πρώιμου ιστορισμού» και παρακολουθεί την αρχική συγκρότησή του μέσω της αντιπαράθεσης προς κανονιστικές θεωρίες στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Επιχειρεί στη συνέχεια να δείξει ότι η εσωτερική λογική αυτών των δύο τύπων δεν οδηγεί μόνο στη συγκρότηση αντίπαλων μεθοδολογικών και επιστημολογικών θέσεων, αλλά και σε βαθμιαίες μεταβάσεις από τον έναν τύπο θεωρίας στον άλλο. Έτσι, προβλήματα εφαρμοσιμότητας των έλλογων αρχών δικαίου σε συγκεκριμένες ιστορικές κοινωνίες οδηγούν την κανονιστική-φορμαλιστική θεωρία σε αναστοχασμό τόσο της ιστορικής γένεσης των έλλογων αυτών αρχών όσο και σε αναστοχασμό της ιστορικότητας της ίδιας της θεωρίας. Αντίστοιχα μεθοδολογικά και επιστημολογικά αδιέξοδα του «πρώιμου ιστορισμού» τον οδηγούν σε μετριασμό των ακραίων επιστημολογικών και μεθοδολογικών συνεπειών του, σε υποχωρήσεις έναντι του αντίπαλου τύπου θεωρίας, και επιβάλλουν τελικά τη χρήση εννοιακών πλαισίων και επιχειρηματολογιών που προέρχονται κατευθείαν από την κανονιστική-φορμαλιστική παράδοση.

Ο Δημήτρης Πατέλης στο κείμενό του με τίτλο *Κοινωνική νομοτέλεια: Θεωρητικό κεκτημένο και «Λογική της Ιστορίας»*. *Εννοιολογικές και μεθοδολογικές επιστημάνσεις* προτείνει ότι η έννοια της νομοτέλειας είναι συγγενής με τις έννοιες της αιτιότητας, της αιτιοκρατίας και του νόμου. Για το συγγραφέα, η κοινωνική νομοτέλεια αφορά το σύνολο των αλληλένδετων ως προς το περιεχόμενό τους αιτιωδών συναρτήσεων και νόμων, που δια-

σφαλίζουν τη σταθερή τάση είτε την κατεύθυνση των μεταβολών της κοινωνίας. Υπό αυτή την έννοια, η συνειδητοποίηση της ισχύος και η θεωρητική σύλληψη της κοινωνικής νομοτέλειας συνδέεται άμεσα με τα προβλήματα της διατήρησης ή της μεταβολής του εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικού συστήματος, της ελευθερίας και της αναγκαιότητας και με το ρόλο του υποκειμένου στην ιστορία.

Έτσι, ο θεωρητικός και μεθοδολογικός αναστοχασμός της θέσης και του ρόλου της νομοτέλειας στο πεδίο της φιλοσοφίας και των κοινωνικών επιστημών πέρασε από διάφορα στάδια, σε συνάρτηση με τη διεύρυνση και εμβάθυνση της έρευνας και τη συνακόλουθη ανάπτυξη των εννοιολογήσεων και νοηματοδοτήσεων της κατηγοριακής σκέψης. Η συνεισφορά επικεντρώνεται στην αντίληψη περί νομοτέλειας που επεξεργάστηκε ο μαρξισμός και ανέπτυξε στην εποχή μας η σχολή της «Λογικής της Ιστορίας».

Ο Αντώνης Γεωργούλας στο κείμενό του με τίτλο *Αναστοχαστικότητα: Από τη μεθοδολογική στροφή στην αναδιάταξη της κοινωνικής θεωρίας* επισημαίνει ότι η αναστοχαστικότητα είναι ένας όρος που τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιείται όλο και πιο συχνά στις κοινωνικές επιστήμες, κυρίως στην ανθρωπολογία και την κοινωνιολογία. Για το συγγραφέα, όλες οι θεωρήσεις περί αναστοχαστικότητας έχουν ως κοινό σημείο τη θεώρησή της ως προσπάθειας αναθεώρησης των αναπαραστάσεων του κοινωνικού κόσμου που δημιούργησε η κλασική κοινωνική θεωρία. Έτσι εξετάζεται η υπόθεση ότι η αναστοχαστικότητα αποτελεί νέα εποπτική παράσταση η οποία έρχεται να αντικαταστήσει, μερικώς, άλλες εποπτείες του χρόνου που πλέχτηκαν από τις δύο προηγούμενες γενιές της κοινωνικής θεωρίας. Για το συγγραφέα, η αναστοχαστικότητα έρχεται να αντικαταστήσει τις έννοιες της προόδου και της εξέλιξης.

Ο Γεωργούλας διερευνά τις τροποποιήσεις που επιφέρει η αναστοχαστικότητα σε μεθοδολογικό και σε θεωρητικό επίπεδο. Σε μεθοδολογικό επίπεδο, η αναστοχαστικότητα εισάγει την ολική ή μερική ρήξη με τη φετιχοποίηση του αριθμού και της αποτελεσματικότητας, ενώ σε θεωρητικό επίπεδο εισάγει τη ρήξη με τις κοινωνικές κατηγορίες που δημιουργήθηκαν τόσο από το θετικισμό (αθροίσματα ατόμων) όσο και από τη διαλεκτική (κοινωνικές τάξεις). Έτσι, οι δύο προηγούμενες ρήξεις επιφέρουν, στο επίπεδο τεχνικών έρευνας και κατασκευής του αντικειμένου, τη μερική ή την ολική απόρριψη της στατιστικής περιγραφής και την αντικατάστασή της, πάλι μερική ή ολική, από μια προσπάθεια ανασυγκρότησης του υποκειμενικού νοήματος.

Η ενότητα *Επιστημολογικά ζητήματα των κοινωνικών επιστημών* επικεντρώνεται στην καθοριστική σημασία της επιστημολογίας στη συγκρότηση του ερευνητικού αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών και συζητάει διαφορετικά επιστημολογικά παραδείγματα, τα οποία αναδείχθηκαν στη

νεωτερικότητα. Αυτά τα διαφορετικά παραδείγματα, τα οποία παραπέμπουν στην ιστορικότητα των εννοιολογικών κατηγοριών της κοινωνικής επιστήμης, αποκαλύπτουν διαφορετικούς τρόπους σύλληψης της θεωρητικής γνώσης και διαφορετικούς τρόπους διερεύνησης και ερμηνείας του κοινωνικού κόσμου.

Η τρίτη θεματική ενότητα περιλαμβάνει τρεις εργασίες σχετικά με τις *Μεθοδολογικές προτάσεις του P. Bourdieu*.

Ο Αντώνης Γεωργούλας στο κείμενό του με τίτλο *Μεθοδολογικές και επιστημολογικές προϋποθέσεις μιας ενιαίας θεωρίας πρακτικής* συζητάει τις μεθοδολογικές βάσεις της θεωρίας του Bourdieu. Για το συγγραφέα, αυτές οι μεθοδολογικές βάσεις βρίσκονται στην έννοια της δομικής ομολογίας, η οποία ανοίγει μια γενετική προοπτική στο μέτρο που η εξήγηση ή η ερμηνεία στηρίζονται στη σύνδεση γεγονότων ή φαινομένων διαφορετικής τάξης. Η συνεισφορά επικεντρώνεται στην πρώτη διατύπωση της θεωρίας πρακτικής ως ενσωμάτωσης κοινωνικών και νοητικών δομών, εκκινώντας από την προσπάθεια στήριξης της ίδιας της επιστημολογίας της κοινωνικής επιστήμης στην πρακτική.

Στο πλαίσιο αυτό ανασυγκροτούνται οι τέσσερις πιο σταθερές θέσεις της στρατηγικής του Bourdieu. Η πρώτη θέση είναι αυτή της ρήξης με την πρώτη εμπειρία και την ιδεολογία, η δεύτερη αυτή του επιστημολογικού ζεύγους, η τρίτη περί της αυτο-αναφορικότητας της επιστήμης και η τέταρτη –και πιο σημαντική, η οποία προκύπτει από τη σύνθεση του δομισμού με τη φαινομενολογία– είναι αυτή που αφορά στη «γνώση σώματος», δηλαδή στην εγγραφή μέσα στα ατομικά και στα συλλογικά σώματα των δομών και των συμβόλων.

Ο Βασίλης Ρωμανός στο κείμενό του με τίτλο *Το ζωντανό «κυριεύει» το πεθαμένο; Δομή, δράση και υποκειμενικότητα στον Pierre Bourdieu* επισημαίνει ότι το έργο του Bourdieu θα πρέπει να ιδωθεί ως μια προσπάθεια υπέρβασης αυτού του άκαμπτου οντολογικού και μεθοδολογικού διαχωρισμού υποκειμένου και αντικειμένου. Αυτή η υπέρβαση του δυϊσμού δράσης και δομής που επιχειρεί ρητά ο Bourdieu στηρίζεται στην «αντικειμενικοποίηση» του υποκειμένου, δηλαδή σε μια θεώρηση του ανθρώπου ως όντος ενσώματου και ενσωματωμένου μέσα στον κόσμο μέσω των πρακτικών.

Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι για τον Bourdieu, οι διάφορες αναπαραστάσεις που πραγματοποιούν τα υποκείμενα και οι ποικίλες δράσεις που υιοθετούν θα πρέπει να γίνουν κατανοητές στη βάση αυτών των αθέλπτων και αδιαμόρφωτων αντιληπτικών σχημάτων, τα οποία προέρχονται από το ριζωμά τους σ' έναν ιστορικό πολιτισμό και ενσαρκώνουν τις ιστορικές τους προ-διαθέσεις (ή *habitus*). Υπό αυτή την έννοια, το *habitus*,

επομένως, είναι το στοιχείο αυτό που, σύμφωνα με τον Bourdieu, συμφιλιά-νει την αντικειμενιστική με την υποκειμενιστική θεώρηση του κόσμου.

Ο Ιορδάνης Μαρκουλάτος στο κείμενό του με τίτλο *Η πολιτική οντολογία του κοινωνικού υποκειμένου στο έργο του P. Bourdieu* επιχειρεί να ανιχνεύσει κάποιες διόδους επανεξέτασης της κεντρικής στη σύγχρονη φιλοσοφία, όπως αυτές διαφαίνονται στο έργο του P. Bourdieu. Στόχος της συνεισφοράς είναι η συστηματική ανασύνθεση της συμβολής του Bourdieu στην οντολογία του κοινωνικού υποκειμένου. Σύμφωνα με το συγγραφέα, ο Bourdieu οικειοποιείται την περιγραφική ευαισθησία και ακρίβεια με την οποία η φαινομενολογική οπτική προσεγγίζει καιρίες πτυχές και ποιότητες της βιωμένης υποκειμενικής εμπειρίας επαναπροσδιορίζοντάς την. Αυτός ο επαναπροσδιορισμός επιτυγχάνεται σε αντίθεση από έναν ανιστορικό φορμαλισμό που αγνοεί την κοινωνικά συγκεκριμένη και πολιτικά λειτουργική πραγματικότητα του κοινωνικού υποκειμένου, τις απτά ανιχνεύσιμες ιστορικές της καταβολές και τις πρωτογενείς σωματικές της πραγματώσεις.

Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι το έργο του Bourdieu συνιστά παραδειγματική προσέγγιση μεταξύ φιλοσοφίας και κοινωνικής θεωρίας: στο πλαίσió του, από τη μια η φιλοσοφία διατηρεί την επαφή της με τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανθρώπινης εμπειρίας, από την άλλη, η κοινωνική θεωρία κερδίζει μια πληρέστερη αίσθηση της αναλυτικής πολυπλοκότητας των δομών αυτής της εμπειρίας, μέσω της οποίας πραγματώνεται η κοινωνικότητα.

Η ενότητα *Μεθοδολογικές προτάσεις του P. Bourdieu* προτείνει διαφορετικές αναγνώσεις μιας σημαντικής διεπιστημονικής σύνθεσης και εξαιρεί τόσο τα πλεονεκτήματα και τις θετικές επενέργειες, όσο και τις εγγενείς αντιφάσεις και τα όρια ενός τέτοιου φιλόδοξου θεωρητικού διαβήματος. Επίσης, αυτή η ενότητα συζητάει, βασιζόμενη στην κριτική ανασυγκρότηση των κεντρικών θεωρητικών προτάσεων του Bourdieu, το ζήτημα (αντικειμενικής) δομής-(υποκειμενικής δράσης) της κοινωνικής ενσωμάτωσης, της συμβολικής αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής, της εξουσίας και της γνώσης και των περιθωρίων διαμόρφωσης μιας χειραφετικής κοινωνικής θεωρίας, η οποία θα ανα-στοχάζεται διαρκώς πάνω στα εννοιολογικά της εργαλεία και στις μεθοδολογικές της επιλογές.

Η τέταρτη θεματική ενότητα περιλαμβάνει δύο εργασίες σχετικά με *Ζητήματα μεθοδολογίας στη μελέτη μορφών της συλλογικής δράσης*.

Ο Νίκος Σερντεδάκις στο κείμενό του με τίτλο *Ζητήματα μεθόδου στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων και της συλλογικής δράσης* αναπτύσσει μια επιχειρηματολογία για την κεντρικότητα και τη συμβολή του πεδίου της κοινωνιολογίας των κοινωνικών κινήματων στη σύγχρονη κοινωνιολογική διερώτηση. Επίσης, εξετάζει μια σειρά από προβληματισμούς που

αναδεικνύονται στη σύγχρονη συζήτηση για τη μεθοδολογία στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο. Η βασική θέση του κειμένου είναι ότι η κοινωνιολογία ως επιστήμη ερωτά πρωταρχικά για τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην κοινωνική δομή και την κοινωνική δράση. Στο πλαίσιο αυτής της θέσης, συνοψίζονται μια σειρά από παλαιότερες και σύγχρονες θεωρήσεις για τα κοινωνικά κινήματα και τη συλλογική δράση, θεματοποιούνται τα ανοικτά ζητήματα που ανακύπτουν.

Τέλος, υποστηρίζεται η ανάγκη χάραξης ενός νέου «σχεδίου» για την έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο κοινωνιολογικού προβληματισμού. Αυτό το ερευνητικό σχέδιο έχει ως κεντρική αρχή την ισόρροπη μελέτη α) των δομικών παραγόντων που αιτιακά ερμηνεύουν τις εκάστοτε κοινωνικές συγκρούσεις, β) των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των κινητοποιούμενων υποκειμένων ή κοινωνικών ομάδων, δηλαδή τη θέση τους στην ταξική δομή, το περιεχόμενο των αιτημάτων και των στοχοθεσιών τους, τα οργανωτικά χαρακτηριστικά της δράσης τους, και γ) των αντιλήψεών τους για την κοινωνική συγκρότηση, τις διεργασίες συγκρότησης της ταυτότητάς τους και το υφιστάμενο πλέγμα δεσμών αλληλεγγύης που διαμορφώνει τα κίνητρα της ατομικής εμπλοκής στη δράση.

Ο Μιχάλης Ψημίτης στο κείμενό του με τίτλο *Το μοντέλο της «Αυτοκρατορίας» ως παγκόσμιου πολιτικού υποκειμένου στο έργο των Hardt και Negri και η σχέση του με την έννοια της εμμενούς εξουσίας στον Φουκώ* εκκινά από τη φουκωϊκή θεωρία της εξουσίας για να συζητήσει το μοντέλο της «Αυτοκρατορίας» των Hardt και Negri ως πρόταση εννοιολόγησης των σχέσεων εξουσίας σε παγκόσμιο επίπεδο και ως μια συνεκτική θεωρία σχετικά με τα φαινόμενα εκμετάλλευσης, αποκλεισμού και ελέγχου στη μετανεωτερική κοινωνία.

Ο συγγραφέας αναλύει την εξουσία ως εμμενές πλέγμα παραγωγικών μηχανισμών που ενυπάρχει σε κάθε ανθρώπινη σχέση και εκδήλωση, η οποία ασκείται εκκινώντας από αμέτρητα σημεία. Σε ένα επόμενο σημείο, σημειώνει ότι αυτή η μορφή της μετα-νεωτερικής εξουσίας αποκτά έναν ολοένα πιο «πολιτισμικό» χαρακτήρα, με την έννοια ότι δεν επιτρέπει στα υποκείμενα να αποκτήσουν πρόσβαση στις διαδικασίες νοσηματοδότησης του βίου, δηλαδή στις αναστοχαστικές δραστηριότητες που νοσηματοδοτούν τη συνύπαρξη, την κοινωνική σχέση και τη δράση. Αυτό έχει ως τελική συνέπεια άφηνετους αγώνες προκειμένου να καταστρέψουν κάθε φραγμό που εμφανίζεται έτσι κι αλλιώς ως απόπειρα να βραχυκυκλωθεί η απελευθερωτική δυναμική.

Η ενότητα *Ζητήματα μεθοδολογίας στη μελέτη μορφών της συλλογικής δράσης* θεματοποιεί τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα ως κεντρικά πεδία της κοινωνιολογικής θεωρίας και έρευνας. Η ενότητα συνοψίζει την τρέχουσα συζήτηση γι' αυτή την ερευνητική περιοχή, επικε-

ντρώνεται στο ζήτημα της δομής και της δράσης, ως συστατικών στοιχείων κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας, και προτείνει έναν τρόπο ανάγνωσης της σύγχρονης μετα-νεωτερικής κοινωνίας, ο οποίος θα βασίζεται σε μια κριτική ανασυγκρότηση της έννοιας της εμμενούς εξουσίας.

Αυτή η ενότητα θέτει στο επίκεντρο της αναλυτικής της μέριμνας το σημαντικό ζήτημα της κοινωνικής σύγκρουσης και της κοινωνικής μεταβολής, θεωρώντας ότι είναι δυνατόν να αποτυπωθούν ερευνητικές υποθέσεις εργασίας οι οποίες δεν θα προβλέπουν το μέλλον των σύγχρονων κοινωνιών, αλλά θα συνεισφέρουν στην κατανόηση μορφών συλλογικής δράσης.

Η πέμπτη θεματική ενότητα περιλαμβάνει δύο εργασίες σχετικά με Μεθοδολογικά ζητήματα της ιστορικής προσέγγισης.

Ο Νίκος Βαφέας στο κείμενό του με τίτλο *Περί της συγκριτικής μεθόδου στην ιστορική κοινωνιολογία* ξεκινάει με κάποιες εισαγωγικές παρατηρήσεις σχετικά με τη διαχρονική πορεία της σχέσης μεταξύ των επιστημών της ιστορίας και της κοινωνιολογίας, από τον 19ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας, και το πώς αυτή η πορεία καταλήγει στη συγκρότηση της ιστορικής κοινωνιολογίας ως αυτόνομου κλάδου των κοινωνικών επιστημών κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Στη συνέχεια, στο κυρίως μέρος του άρθρου, ο συγγραφέας παρουσιάζει με κριτικό μάτι τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η συγκριτική μέθοδος στην ιστορική κοινωνιολογία.

Η συνεισφορά προτείνει μια περιοδολόγηση της σχέσης ανάμεσα στις επιστήμες της ιστορίας και της κοινωνιολογίας κατά τους δύο τελευταίους αιώνες και διακρίνει τρεις φάσεις: την πρώτη φάση που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20ού, τη δεύτερη φάση που εκτείνεται από τη δεκαετία του 1920 μέχρι αυτή του 1970 περίπου και την τρίτη φάση που έχει την αφετηρία της στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Η κεντρική θέση της συνεισφοράς είναι ότι, στο βαθμό που η ιστορική κοινωνιολογία αρχίζει πλέον να συγκροτείται σε αυτόνομο και σαφώς προσδιορισμένο μεθοδολογικά κλάδο των κοινωνικών επιστημών, η ιστορία και η κοινωνιολογία μπαίνουν, αργά αλλά σταθερά, σε μια πορεία σύγκλισης και οφείλουν να συγκροτήσουν μια μεθοδολογία η οποία αφενός θα καταδεικνύει την *ιστορικότητα* των κοινωνικών φαινομένων, αφετέρου θα συγκροτείται στη βάση μιας *βολονταριστικής* οπτικής.

Ο Παναγιώτης Στάθης στο κείμενό του με τίτλο «*Κλεφταρματολοί*» και *ληστεία στην οθωμανική περίοδο: Ιστοριογραφικά και μεθοδολογικά ζητήματα* υποστηρίζει ότι η ιστορία των κλεφτών και των αρματολών συνιστά κεντρική θεματική της νεοελληνικής ιστοριογραφίας από τα πρώτα βήματά της και τις πρώτες απόπειρες συγκρότησής της. Για το συγγραφέα, αντίθετα με την κρατούσα άποψη ότι οι κλεφταρματολοί αποτελούν ανυπάκουα

τιμήματα πληθυσμών που αντιστέκονται συλλήβδην στους Τούρκους και στηρίζουν τις κατά τόπους χριστιανικές εξεγέρσεις, τα ζητήματα της ληστείας και του αρματολισμού θα πρέπει να διερευνηθούν ως φαινόμενα ενταγμένα στην κοινωνική δομή και στις εσωτερικές διαμάχες του οθωμανικού κοινωνικού σχηματισμού.

Με άλλα λόγια, οι κλεφταρματολοί θα πρέπει να θεωρηθούν ως τμήμα εξουσιαστικών μηχανισμών των οποίων η δράση συμβάλλει στην καθήλωση των αγροτικών πληθυσμών και στην αναπαραγωγή των υφιστάμενων κοινωνικο-οικονομικών δομών. Παράλληλα, ένα τουλάχιστον μέρος των αρματολών ανήκει ή κατορθώνει να ανέλθει στις χαμηλότερες βαθμίδες των περιφερειακών εξουσιαστικών στρωμάτων και των κοινωνικών αυθεντιών του οθωμανικού συστήματος με αποτέλεσμα να ενδιαφέρονται κατ' αρχήν για την αναπαραγωγή του συστήματος με ευνοϊκότερους για τους ίδιους όρους και όχι την ανατροπή του. Υπό αυτή την έννοια, το ζήτημα της ληστείας θα πρέπει κατ' αρχήν τουλάχιστον να διερευνηθεί ως οικονομική διαδικασία και ως οικονομικό φαινόμενο στο πλαίσιο των παραδοσιακών κοινωνιών και να μελετηθεί συγκριτικά με το παράλληλο φαινόμενο της πειρατείας, ως μηχανισμοί που δυνάμει οδηγούν αφενός στη συγκρότηση κεφαλαίου με εξωοικονομικούς όρους και αφετέρου στη διαμόρφωση όρων κοινωνικής και οικονομικής κυριαρχίας για τα υποκείμενα που ασκούν ληστεία και πειρατεία.

Η ενότητα *Μεθοδολογικά ζητήματα της ιστορικής προσέγγισης* επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ ιστορίας και κοινωνιολογίας ως διακριτών αλλά όμορων γνωστικών περιοχών. Η ενότητα ανασυγκροτεί τη θεωρητική συζήτηση γύρω από την έννοια της μερικότητας και της γενικότητας και εξαίρει τη σημασία της ιστορικότητας ως κεντρικής συνιστώσας κάθε εννοιολογικού αναλυτικού εργαλείου της κοινωνικής έρευνας. Τέλος, κοινός τόπος των τριών συνεισφορών είναι η ανάγκη περαιτέρω εμπειρικής έρευνας για τη διασάφηση ερευνητικών περιοχών που εντοπίζονται ερευνητικά κενά και διχογνωμίες.

Η έκτη θεματική ενότητα περιλαμβάνει έξι εργασίες σχετικά με *Πεδία εφαρμοσμένης έρευνας*.

Ο Νίκος Παπαδάκης στο κείμενό του με τίτλο *Πέρα από την «ηχώ μιας παρελθούσης κατάστασης»*. *Όψεις της σχέσης εκπαίδευσης, κατάρτισης & εργασίας στην ύστερη νεωτερικότητα και μια πρόταση-παράδειγμα ανάλυσης των σχετικών πολιτικών (educational policy circle)* εστιάζει κυρίως στη φύση και στα συστατικά στοιχεία των νέων πολιτικών εκπαίδευσης και κατάρτισης, υπό το πρίσμα της σχέσης τους με τις πολιτικές απασχόλησης. Στη συνέχεια, ανακινείται το ζήτημα της δόμησης πολυπρισματικών παραδειγμάτων ανάλυσης και ερμηνείας της εκπαιδευτικής πολιτικής, όπως αυ-

τή α) εμβραπτίζεται στα μεταβιομηχανικά δεδομένα, β) αλληλεπιδρά με τον νέο καταμερισμό και την οργάνωση της εργασίας και γ) επηρεάζεται από την πρόσληψη της ευελιξίας, της ανταγωνιστικότητας και της προσαρμοστικότητας ως των νέων αξιών των πολιτικών και των δομών απασχόλησης.

Εκτός από τα προηγούμενα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζεται ενίοτε και οριοθετείται η σχέση της εκπαίδευσης και της κατάρτισης με την απασχόληση στα πλαίσια των 4 πυλώνων της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση (ΕΣΑ) αλλά και στα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ), υπό το πρίσμα της συναινετικής υιοθέτησης της νέας «πολυεπίπεδης στρατηγικής αντιμετώπισης της αυξημένης ανεργίας και αβεβαιότητας» και της συνακόλουθης έμφασης στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού (human resource development). Με βάση όλα τα προαναφερθέντα προτείνεται ένα πλαίσιο ανάλυσης των πολιτικών εκπαίδευσης και κατάρτισης, το οποίο αφορά στη διαμόρφωση μιας ευρύτερης μεθοδολογικής στρατηγικής για την έρευνα και τη μελέτη της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Ο Θανάσης Αλεξίου στο κείμενό του με τίτλο *Κοινωνική δομή και υγεία: Η σχέση κοινωνικοποιητικών πρακτικών και εργασίας (περιεχόμενο, συνθήκες) με την κατάσταση υγείας* εξετάζει τη συσχέτιση μεταξύ κοινωνικής δομής και υγείας. Ειδικότερα, εστιάζει στην έμμεση σχέση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη, δηλαδή ανάμεσα στην κοινωνική καταγωγή και στο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον, και την κατάσταση υγείας ή ασθένειας του ατόμου. Η σχέση αυτή, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, επηρεάζει άμεσα την υγεία, στο βαθμό που η θέση των ατόμων στον καταμερισμό εργασίας, η μορφή και το περιεχόμενό της προσδιορίζουν τον αποκλεισμό από πόρους και μέσα. Ο συγγραφέας επικαλείται κοινωνικο-επιδημιολογικές έρευνες για να καταδείξει τον άμεσο συσχετισμό της κοινωνικής στρωμάτωσης με την υγεία σε ό,τι αφορά την ποσοτική διάσταση αυτής της σχέσης (εισόδημα, εκπαιδευτικό επίπεδο, κοινωνικό κύρος, συνθήκες εργασίας κ.ο.κ.). Υποστηρίζει, ωστόσο, πως ο συσχετισμός αυτός εξωτερικεύεται με περισσότερο ανάγλυφο τρόπο αν συνδυαστεί με την κοινωνικοποίηση (κοινωνιο-γλωσσικοί κώδικες, έξεις), τις πολιτισμικές πρακτικές ατόμων και ομάδων (συμπεριφορές, τρόποι ζωής κ.λπ.) και τις εργασιακές συνθήκες.

Ο Μανόλης Τζανάκης στο κείμενό του με τίτλο *Οι μετασχηματισμοί της υποκειμενικότητας στην ψυχιατρική καθημερινότητα: Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα ως εγχείρημα επανεννοιολόγησης του υποκειμένου* υποστηρίζει ότι από τα τέλη της δεκαετίας του '70 επιχειρείται στην Ελλάδα μια μεταρρύθμιση του συστήματος ψυχιατρικών υπηρεσιών, με την οποία επιδιώκεται η αντικατάσταση του ασυλιακού από το κοινοτικό μοντέλο ψυχιατρικής περίθαλψης. Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι η αναδιάρθρωση του συστήματος των ψυχιατρικών υπηρεσιών οδηγεί στο

μετασχηματισμό της θεραπευτικής σχέσης, προς την κατεύθυνση της εγκαθίδρυσης ενός επικοινωνιακού μοντέλου θεραπευτικής παρέμβασης.

Τα προτάγματα που διεισδύουν στην ψυχιατρική καθημερινότητα με την ψυχιατρική μεταρρύθμιση οδηγούν σε μια νέα κανονιστικότητα στο πεδίο της καθημερινότητας, η οποία καλεί το υποκείμενο να δραστηριοποιηθεί το ίδιο προκειμένου να τροποποιήσει τα στοιχεία που συνθέτουν τον κοινωνικό εαυτό. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι μετασχηματισμοί της υποκειμενικότητας που προκύπτουν εξαιτίας αυτών των εξελίξεων συνδέονται με ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές και συγκεκριμένα με τις διαδικασίες εξατομίκευσης και την αναδιάρθρωση του κράτους πρόνοιας.

Ο Μάνος Σαββάκης στο κείμενό του με τίτλο *Ασθένεια, εγκλεισμός, θρησκευτικότητα και εγχειρήματα υπέρβασης του κοινωνικού στιγματισμού* εξετάζει το Λεπροκομείο Σπιναλόγκας (1903-1957) και την κοινότητα λεπρών, εφαρμόζοντας ποιοτικές μεθόδους κοινωνικής έρευνας. Η συνεισφορά διασταυρώνει εμπειρικό υλικό που προέρχεται από αποσπάσματα αφηγήσεων ζωής των υποκειμένων που εγκλείστηκαν στο Λεπροκομείο Σπιναλόγκας, από προφορικές μαρτυρίες συγγενών των ασθενών και του ιατρικού προσωπικού (βιωματικό-αφηγηματικό επίπεδο) και από ιστορικά δεδομένα αναφορικά με την κοινότητα λεπρών και την αρρώστια ως παραγωγό στίγματος (θεσμικό-δομικό επίπεδο).

Ο σκοπός της μελέτης είναι να συνδέσει τις περιπτώσεις κοινωνικής περιθωριοποίησης που επιτελούνται στη βάση του αντιθετικού διαζεύγματος υγεία-ασθένεια και να συσχετίσει τις διαδικασίες στιγματισμού και εγκλεισμού –που αναδύονται ως αποτέλεσμα αυτού του διαχωρισμού– με τις βιογραφικές διαδρομές συγκεκριμένων υποκειμένων. Ταυτόχρονα, η εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τα εγχειρήματα αντίστασης εναντίον του κοινωνικού στιγματισμού και υπέρβασης αρνητικών κοινωνικών ταξινομήσεων που επιτελούνται στη βάση αυτού του στιγματισμού. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, συμπληρωματικό με τα προηγούμενα, προσπαθεί να κατανοήσει πώς συγκεκριμένες αλλαγές και μετασχηματισμοί σε επίπεδο οικονομικο-κοινωνικών δομών και ιατρικοπολιτισμικών σχημάτων διαμεσολαβούν ηθικές σταδιοδρομίες και επηρεάζουν την κίνηση υποκειμένων και ομάδων στον κοινωνικό χώρο και χρόνο.

Ο Στράτος Γεωργούλας στο κείμενό του με τίτλο *Επιτήρηση και πειθαρχία στον «ελεύθερο χρόνο» των νέων* πραγματεύεται την ενσωμάτωση των νέων ατόμων στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η ενσωμάτωση ερευνάται με αποκλειστική αναφορά στα μοντέλα διάθεσης του μη εργάσιμου και μη εκπαιδευτικού χρόνου των νέων, με κύριο σκοπό να καταγραφεί μια ουσιαδής αντίθεση. Ο κεντρικός σκοπός της εργασίας είναι να καταδείξει δομές επιτήρησης και μηχανισμούς ελέγχου και στα κυρίαρχα μοντέλα διάθεσης του «ελεύθερου χρόνου» των νέων σήμερα.

Για να καταδειχθούν αυτές οι δομές γίνεται αναφορά στην έννοια του ελεύθερου χρόνου, η οποία θεωρείται ένας προνομιακός κοινωνικός χρόνος για τη μελέτη κοινωνικών προβλημάτων που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες. Για το συγγραφέα, η έννοια αυτή συνιστά απ' εαυτής μια αξία προκειμένου να κατανοήσουμε την κοινωνία και όχι ένα αντικειμενικό γεγονός που μπορεί να μελετάται πολύ επιφανειακά με αυστηρούς ποσοτικούς όρους. Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι ο χρόνος, ο χώρος και η κοινωνία δεν μεταμορφώνονται από μόνοι τους, αλλά είναι περισσότερο συνέπεια της εξέλιξης των κοινωνικών δραστηριοτήτων και συνακόλουθα των δρώντων προσώπων, τα οποία μεταβάλλουν την οργάνωση του χρόνου, δηλαδή την κοινωνική οργάνωση και την αναπαράστασή του.

Ο Νίκος Ναγόπουλος στο κείμενο με τίτλο *Τεχνικά μέσα και πρακτικοί σκοποί στην κοινωνιολογία της τεχνολογίας* εξετάζει το επίπεδο των οργανωσιακών συστημάτων, όπου, σύμφωνα με το συγγραφέα, διαφαίνεται η διάκριση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές λογικές. Από τη μία ανιχνεύουμε την αναγκαστική διαχείριση της πολυπλοκότητας του κοινωνικού, η οποία αναλαμβάνει ένα σύγχρονο επιστημονικό μάνατζμεντ στο χώρο της επιχειρηματικότητας. Από την άλλη ανακαλύπτουμε την απλοϊκή και αβασάνιστη αναγωγική πρακτική εκείνων των μορφών του «επιχειρείν» που ταυτίζουν τη στοχοθεσία με τη βραχυπρόθεσμη κερδοφορία, ενώ επιβάλλουν την προσαρμογή του ανθρώπινου παράγοντα στις επιταγές του τεχνολογικού ορθολογισμού.

Η κεντρική θέση του κειμένου είναι ότι η υποστηρίξη ενός νέου κριτικού κοινωνικο-επιστημονικού σχεδιασμού μπορεί να συμβάλλει στην αναδιαμόρφωση μιας εργαλειακού τύπου ανάλυσης της συμπεριφοράς του εργατικού δυναμικού. Αυτός ο σχεδιασμός δύναται να υπερβεί τόσο τις χειραγωγητικές και άκαμπτες μεθόδους της παραδοσιακά ασκούμενης διοικητικής τεχνολογίας, όσο και τα μηχανιστικά πορίσματα μιας παρωχημένης και βαθιά συντηρητικής οργανωσιακής ψυχολογίας.

Η ενότητα *Πεδία εφαρμοσμένης έρευνας* συζητάει συγκεκριμένα παραδείγματα εμπειρικών μελετών τα οποία βασίζονται στη χρήση ποιοτικής μεθοδολογίας, έστω και αν χρησιμοποιούν διαφορετικές τεχνικές. Μέσα από την ανάλυση αυτών των παραδειγμάτων, τα οποία φέρνουν σε επιστημονικό διάλογο διαφορετικά γνωστικά πεδία, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και η κοινωνική ιστορία, επιχειρείται η καταγραφή των πρακτικών δυσκολιών μιας εμπειρικής έρευνας πεδίου καθώς και οι τρόποι αντιμετώπισής τους.

Ταυτόχρονα, προτείνεται ένα ευρύ φάσμα γνωστικών περιοχών, οι οποίες είναι σχετικά νέες στην ελληνική έρευνα, και μπορεί να εμπλουτίσουν τη θεωρητική γνώση με γόνιμες μεθοδολογικές συζεύξεις.